

مفاهیم و روش‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات در نظام‌های رایانه‌ای کتابخانه‌های ایران

علی‌رضا بهمن‌آبادی^۱

دیانی، محمدحسین؛ داورپناه، محمدرضا. مفاهیم و روش‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات در نظام‌های رایانه‌ای کتابخانه‌های ایران. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۸. ۱۶۱ ص. ۵۱۰۰ ریال.

با رواج هر چه بیشتر نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای در کشور و گرایش روزافزون کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی به استفاده گسترده‌تر از این نرم‌افزارها و نیز سایر امکانات رایانه‌ای برای ارائه خدمات سریع‌تر و مناسب‌تر، معرفی این نرم‌افزارها و شیوه کار با آنها چه برای ارائه‌دهندگان خدمات و چه برای کاربران نظام‌های رایانه‌ای اهمیت قابل توجهی پیدا می‌کند.

در این راستا انتشار هرگونه اثر یا برگزاری سمینار و دوره‌های آموزشی مرتبط که بتواند به این هدف یعنی ارتقای سطح آگاهی و دانش استفاده‌کنندگان نرم‌افزارها کمک کند فرصت مغتنمی به شمار می‌آید. به این جهت کوشش مؤلفان کتاب "مفاهیم و روش‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات در نظام‌های..." را که در تعداد صفحاتی محدود توانسته‌اند چشم‌اندازی کلی از امکانات و شیوه‌های کار با نرم‌افزار کتابخانه‌ای متداول در کشور را به‌دست دهند، باید ستود. هر چند این کتاب و کتاب‌هایی از این قبیل می‌بایست زودتر از اینها منتشر و به جامعه کتابداری کشور عرضه می‌شد. مطالب کتاب در سه بخش شامل کلیات و مفاهیم، معرفی نرم‌افزارها، و ذخیره و بازیابی اطلاعات در نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای فارسی به خواننده ارائه می‌شود. در بخش اول که شامل یک فصل است مفاهیمی همچون کاراکتر و فیلد و رکورد پایگاه‌های اطلاعاتی، شبکه و نیز

۱. عضو هیأت علمی مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی جهادسازندگی

مسائل کلی مربوط به جست‌وجو و فنون متداولی که در انواع نرم‌افزارهای بازیابی مورد استفاده قرار می‌گیرد، مورد بحث قرار گرفته است. در بخش دوم مشتمل بر ۴ فصل نرم‌افزار CDS/ISIS معرفی شده، و در بخش سوم در قالب ۵ فصل شیوه‌های ورود و جست‌وجوی اطلاعات در نرم‌افزارهای نوسا، پارس آذرخش، نرم‌افزار مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی کشور، و نیز نرم‌افزار کاوش معرفی شده است. کتاب همچنین دارای مقدمه‌ای است که به‌طور گذرا به تاریخچه ورود CDS/SIS در کشور و فعالیت‌هایی که برای فارسی‌سازی این نرم‌افزار توسط سازمان‌های دولتی و شرکت‌های خصوصی صورت گرفته می‌پردازد. در انتهای کتاب نیز دو واژه‌نامه فارسی به انگلیسی و انگلیسی به فارسی ارائه شده است. هر چند زحمات نویسندگان کتاب در تهیه چنین متنی مآجور و قابل تقدیر است، با وجود این نکاتی وجود دارد که ذکر آنها خالی از فایده نخواهد بود.

۱. عنوان کتاب در ذهن خواننده‌ای که برای اولین بار با این کتاب مواجه می‌شود این تصور را به‌وجود می‌آورد که با اثری روبه‌روست که به اصول و مفاهیم ذخیره و بازیابی اطلاعات به معنایی که در حوزه علم اطلاع‌رسانی مطرح است و موضوع پژوهش‌های بی‌شمار قرار گرفته، پرداخته است. به‌ویژه اگر عنوان روی جلد مبتا قرار گیرد این حالت بیشتر خودنمایی کرده و خواننده ممکن است حتی گمان کند که با کتابی درسی برای درس ذخیره و بازیابی اطلاعات روبه‌روست. در حالی که عملاً کتاب چیزی بیش از یک دستنامه یا به‌طور دقیق‌تر مجموعه‌ای از دستنامه‌ها نیست که هر کدام اختصاص به شیوه کار با یکی از نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای دارد.

۲. نویسندگان در بخش اول کتاب که به معرفی مفاهیم می‌پردازند معادل‌هایی را که برای برخی از واژه‌ها ذکر کرده‌اند (مانند نویسه برای کاراکتر، منطقه برای فیلد، پیشینه برای رکورد...) که میان کاربران و استفاده‌کنندگان از رایانه کمتر رایج است. حتی خود نویسندگان در موارد مختلف و در قسمت‌های بعدی کتاب به این معادل‌ها وفادار نمانده و از همان واژه‌های مصطلح کاراکتر و فیلد و رکورد... به کرات استفاده کرده‌اند. بدین ترتیب جای این سؤال باقی می‌ماند که دلیل استفاده از واژه‌های فارسی نویسه و منطقه و... در این بخش از کتاب چیست؟

۳. تعاریفی که در همین بخش از کتاب برای برخی از واژه‌ها ارائه شده چندان صحیح به نظر نمی‌رسد مانند: برنامه‌کاربردی که مؤلفان محترم آن را در مقابل اصطلاح پایگاه‌های اطلاعاتی قرار داده‌اند. برنامه‌های کاربردی^۱ معمولاً به هرگونه برنامه‌ای به‌جز سیستم عامل‌ها اطلاق می‌شود و از این لحاظ نرم‌افزارهای کاربردی در مقابل نرم‌افزارهای سیستم عامل قرار می‌گیرد نه

در مقابل پایگاه‌های اطلاعاتی. به عبارت دیگر می‌توان گفت پایگاه‌های اطلاعاتی خود نوعی برنامه کاربردی محسوب می‌شوند (برای اطلاع بیشتر رجوع کنید به مبانی رایانه و داده‌پردازی، ترجمه فرهاد قلی‌زاده نوری. تهران: کانون نشر علوم، ص ۴۸).

۴. در صفحه ۳۸ کتاب عبارتی داریم با عنوان "پایگاه اطلاعاتی یا (نظام یکپارچه)". هر چند منظور از گذاشتن عبارت نظام یکپارچه در داخل پرانتز چندان روشن نیست، ولی استفاده از حرف "یا" میان این عبارت گویای این نکته است که مؤلفان برای دو مفهوم پایگاه اطلاعاتی و نظام یکپارچه رابطه‌ای برابر و همسان قائلند که می‌توان آنها را به صورت مترادف به کار برد. در حالی که نظام یکپارچه امری است که به نوع طراحی یا تهیه سیستم‌های اطلاعاتی مربوط می‌شود. به عبارت دیگر یک نظام کتابخانه‌ای می‌تواند یکپارچه یا چند پارچه باشد و در هر دو حالت، سیستم پایگاه‌های اطلاعاتی خاص خود را داشته باشد. حتی در یک نظام یکپارچه ممکن است چندین پایگاه اطلاعاتی داشته باشیم که هر کدام به وجهی از عملکرد نظام مربوط شوند (برای اطلاع بیشتر رجوع کنید به فصل ۸ کتاب رایانه‌ای کردن کتابخانه ترجمه مهناز ملکی معیری و فصل ۴ و ۶ کاربردهای ریز رایانه در کتابخانه ترجمه حسین مختاری معمار).

۵. در صفحه ۴۲ کتاب با عبارت "رایانه تک کاربره" و توضیحات مربوط به آن روبه‌رو هستیم. جای تذکر نیست که به‌ویژه در حال حاضر ما "رایانه تک کاربره" که رایانه شخصی نیز نامیده شود نداریم و اصولاً نداشته‌ایم، بلکه باز این نوع طراحی نظام است که تعیین می‌کند یک یا چند نفر به امکانات سیستم دسترسی داشته باشند. از این جهت رایانه شخصی می‌تواند در خدمت نظام تک کاربره یا نظامی چند کاربره قرار بگیرد.

۶. در صفحات ۳۲ و ۳۶ کتاب مؤلفان محترم دو امکان رایج در جست‌وجوی بانک‌های اطلاعاتی یعنی کوتاه‌سازی واژه^۱ و جایگزین‌سازی کاراکتر^۲ را بدون توجه به تفاوت‌های میان این دو در یک مقوله توضیح داده‌اند و این توضیح نیز بیشتر متوجه کوتاه‌سازی واژه است، تا جایگزین‌سازی کاراکتر، بدیهی است هر کدام از این موارد کاربردها و ویژگی‌های خاص خود را دارند و نباید این دو امکان را همسان پنداشت.

۷. در برخی از موارد هنگام معرفی ویژگی‌ها و مشخصات نرم‌افزارها و شیوه کار با آنها از توضیح درباره برخی از واژه‌ها و اصطلاحات علی‌رغم استفاده از آنها در متن کتاب غفلت شده است. مثلاً در نرم‌افزار نوسا فایل تدوین به چه معنایی است و چه کاربردی دارد؟ یا منظور از فرمت نمایش در خود نرم‌افزار CDS/ISIS چیست؟ در مواردی نیز توضیحات مختصر باعث

گنگ ماندن مطالب شده است. به عنوان مثال به عبارت ذیل توجه کنید که ذیل تیتراژ نظام کمکی ارتباط پیوسته آمده است:

"نرم افزار سی.دی.اس. آیسس هیچ گونه امکانی برای جست و جوی پیوسته اطلاعات فراهم نمی آورد. ولی در ویرایش ۲/۳۳ این نرم افزار نظام کمکی ارتباطات پیوسته تدارکات دیده شده که امکان اولیه برقراری جست و جو را فراهم می کند."

نگارنده متوجه نشد که منظور از امکان اولیه برقراری جست و جو چیست که نظام کمکی ارتباط پیوسته می تواند آن را فراهم کند. شاید منظور از برقراری جست و جو، برقراری ارتباط باشد که در این صورت دقت لازم در نگارش آن به کار نرفته است.

در برخی از موارد هم از توضیح درباره بعضی از امکانات نرم افزارها خودداری شده است. به عنوان مثال در حالی که در نرم افزار پارس آذرخش امکان دریافت داده ها از فرمت های دیگر وجود دارد به این امکان اشاره نشده است.

۸. تقسیم بندی مطالب فهرست مندرجات نیز از تناسب و یکدستی لازم برخوردار نیست. گاهی به فهرست مندرجات کتاب نشان می دهد که $\frac{2}{3}$ حجم آن تنها به $\frac{1}{3}$ مطالب کتاب اختصاص یافته است. چه خوب بود سرفصل های فرعی تر بخش های دوم و سوم کتاب همچون مطالب بخش اول ذکر می شد و خواننده را برای یافتن نکته مورد نظر یاری می کرد.

۹. نهایتاً باید به غلط های چاپی نسبتاً زیاد کتاب و همین طور کم دقتی در درج تصاویر مرتبط اشاره کرد که خواندن مطلب را تحت الشعاع قرار می دهد. جای تردید نیست که کتابی که جنبه خودآموز یا راهنما دارد می بایست از حروفچینی مناسب و تصاویر گویا و چشم نواز برخوردار گردد، تا بهره گیری از آن با سهولت بیشتری میسر باشد. هر چند این مسئله اساساً به کیفیت صنعت نشر و کم توجهی به ویژگی های چاپ انواع متون باز می گردد، با این حال امید است این نقیصه در چاپ ها و ویرایش های بعدی این اثر مرتفع گردد.

در مجموع کتاب حاضر را می توان نقطه شروع خوبی برای توجه بیشتر به نرم افزارهای موجود در نظر گرفت. امید است این اثر بتواند مبنایی برای شناسایی هر چه بیشتر نرم افزارهای کتابخانه ای و بحث و تفکر انتقادی رایج به ویژگی های هر کدام از این نرم افزارها قرار گیرد.